

ásatók által feltárás alatt levő III. Thutmosis templomról számolt be.

D. Arnold (Kairo): Bericht über die Freilegung des Grabes 386 in Theben — West. A Kairói Német Archeológiai Intézetnek az utóbbi években folytatott legjelentősebb ásatásáról, egy XI. dinasztiaiabeli thébai sírkamra feltárásáról számolt be. Ez az Intef sír nemcsak nagysága, festett ábrázolásai (pl. ázsiai hadjárat várostrommal), régészeti tárgyai (edények, sírkupok) miatt nevezetes, de kimutatható volt az eredeti építészeti terv megváltoztatása is az alapozásban, amennyiben a legjelentősebb korai középbirodalmi építkezés, Mentuhotep der el bahri hatalmas sírépítményének útjába esett.

S. Schott (Göttingen): Buchungsverfahren. Az érdekes előadás új szempontból világította meg az újbirodalomban használt írások paletták használatát. Az azokon néhány esetben fennmaradt pontoszáz jelölésekről kimutatta, hogy tizes, ill. összegezve százaz értékegységekben a megszámlolt gabona-, esetleg más mennyiség feljegyzésére szolgáltak.

E. Hornung (Wolbeck/Westfalen): Neue Materialien zur ägyptischen Chronologie. A 18. dinasztia pontos kronológiáját igyekezett megállapítani a holdnaptár alapján. (Erre vonatkozólag jelentős kutatási eredmények fűződnek Mahler Ede nevéhez is). E holdnaptár a

18. dinasztia idején még használatban volt és csak a Ramesszida korban ment ki a gyakorlatból.

W. Westendorj (München): Die Pantherkatze Mafdet. A párduc név és ábrázolás etimológiájáról és kultikus jelentőségéről értekezett. A történeti korban már nem szerepel az uralkodó hatalmi jelképeként, de ábrázolásának egyes jellemző vonása, így egyedül a párducra karakterisztikus, és az egyiptomi ábrázolásokon mindig feltüntetett sajátos, lefelé húzódó szemvonal a késői korokig nyomon követhető, többek közt Bész ábrázolásain is.

J. Wallert (Tübingen): Die Bezeichnung des Löffels im Alten Ägypten. A kanálnak koronként változó stílus-történeti fejlődését és az eredeti edényformának megfelelő elnevezését vizsgálta.

Sch. Allan (Tübingen): Gerichtsbarkeit in der Arbeiteriedlung von Deir el-Medineh. A legnevezetesebb egyiptomi újbirodalmi iparos és művészváros, Deir el-Medineh magánjogi helyzetét vizsgálta ostrakon feliratok alapján, amelyek az ott lakók bohémnek nevezhető életformájáról, sok pereskedésről, visszaélésről számolnak be. A sokszor csak laikus mesteremberekből alakult bíróságok döntése nem szükségképpen járt együtt az ítélet végrehajtásával, ill. a kár megtérítésével.

Wessetzky Vilmos

SIMPOZIUM O TERITORIJALNOM I HRONOLOŠKOM RAZGRANIČENJU ILIRA U PRAISTORIJSKO DOBA

Održan 15. i 16. maja 1964. Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga IV., Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 1. — *Symposium sur la délimitation territoriale et chronologique des illyriens à l'époque préhistorique*. 15. et 16. mai 1964. Société savante de la R. S. Bosnie-Herzégovine, Publications spéciales, Tome IV., Centre d'Études Balkaniques, Livre 1. — Szerkesztette A. Benac, B. Čović, E. Pašalić. Sarajevo, 1964.

Közép-Európa és a Balkán ókori népei közül kétségtelenül az illírek története és nyelve a legproblematikusabb. Nyelvi elhatárolásuk és történeti szerepük megítélése az utóbbi negyven évben olyan szélsőségeken ment keresztül, amilyenek a jobban körülírható keltákkal, thrákokkal vagy germánokkal kapcsolatban elképzelhetetlenek lennének. A harmincas évek pánillirizmusa oda vezetett, hogy az illíreket az európai, sőt eurázsiai őstörténet kulcsnépévé léptették elő, úgyszólván minden olyan nyelvi anyagot, amely nem volt valamely jobban ismert ókori nyelvhez köthető, az illírekek tulajdonították, s ennek alapján egy Európát átfogó illír szubsztátumot véltek felismerhetni. Jogos kételyek már a negyvenes évek elején jelentkeztek, de a másik végletbe átesapó ellenhatás csak azóta bontakozott ki, amióta nyelvi vonatkozásban a venétek és liburnok, régészeti vonatkozásban a lausitzi, majd az urnasiros kultúra, történeti vonatkozásban a pannonok, dalmaták, liburnok stb. illír voltát vonták több-kevesebb joggal kétségbe. Míg a harmincas években a kutatás szinte versengett abban, hogy minél több őskori népmozgást és kultúrhátást, definiálatlan helynevet és ismeretlen hovartartozású törzset vonjon be az illír nép és nyelv körébe, addig ma az ellenkező véglet jelei mutatkoznak: egyre több kísérletet látunk arra, hogy az illírseget egy egészen szűk területre, a későbbi Dalmácia tartomány déli szögletébe korlátozzák, s egyre több régészeti kultúrát vagy történetileg megfogható népet határoljanak el tőle.

Ilyen körülmények között különös érdeklődésre tarthat számot egy olyan vállalkozás, amely a vizsgálatok komplexitásának szükségességét felismerve a kérdés sokoldalú megvilágítására törekszik és a centrális fontosságú terület, Bosznia és Hercegovina kutatóit szólaltatja meg. Erre tett kísérletet a Sarajevóban 1964. májusában összeült megbeszélés, amelynek anyagát elismerésremélően hamar, nem egészen egy év leforgása után teljes egészében nyomtatásban is közrebocsátották.

A megbeszélés az illírek elhatárolásának területi és időrendi kérdésével foglalkozott. A felkért előadók ennek megfelelően az illír nyelvi anyag területi elhatárolására (R. Katičić), az illír etnogenezis régészeti megrajzolására (A. Benac), a feltételezett centrális terület anyagi kultúrájának jellemzésére (B. Čović), az illírek keleti (M. Garašanin), északi (Z. Marić) és északnyugati (S. Gabrovec) határának megvonására tettek kísérletet. Mindössze az illírsegre vonatkozó források történeti-filológiai elemzését hiányolhatjuk e tervszerű összeállításból, de e munka egy részét már tíz évvel ezelőtt elvégezte M. Suić az előadók által igen gyakran hivatkozott fontos tanulmányában. Az előadások közös kiindulási alapja is voltaképpen Suić azon megállapítására nyúlt vissza, hogy a tulajdonképpeni illírek (*Illyrii proprie dicti*) Dalmácia tartomány déli szögletében laktak. E közös kiindulásra azonban olyan eltérő hipotézisek épültek, amelyek részben a radikális leszűkítés irányába, részben a tágabb illír-fogalom közvetett vagy közvetlen bizonyításának irányába esnek. Így pl. Garašanin az illírek keleti határát az őskorban a Morava völgyében látja, Gabrovec legalább részben a felső Száva-völgy lakóinak illír voltát teszi fel, míg Marić már az illírek és pannonok között éles határt von, Katičić pedig megfogalmazásának minden hangsúlyozott óvatossága ellenére is csak a délkeleti terület névanyagát tartja kétségtelenül illírnek. Az eltérések azonban — bár jól tükrözik a ma meglévő irányzatokat — nagyrészt arra vezethetők vissza, hogy az „illír” elnevezésnek az előadók egyrésze nyelvi, más része népi vagy kulturális tartalmat tulajdonított. Az előadást követő vitában, amelynek anyagát sajnos csak rövid kivonatban kapjuk német nyelven, erre a körülményre rá is mutattak.

Az előadók többségének igen nagyvonalúan felépített, széles összefüggésekbe ágyazott ősrégészeti elgondolásait nem vagyok illetékes elbírálni. Két előadás azonban részletesebb tárgyalást igényel Pannónia történetének szempontjából is. Az egyik Katičić sokat ígérő kutatásainak összefoglalása, a másik Marić szintén előzetes kutatásait összefoglaló fejtegetése.

Katičić abból indul ki, hogy az illírsegi nyelvi hagyatéka csaknem kizárólag tulajdonnév, s ezért a nyelvészeti módszerek alkalmazásának kilátásai meglehetősen korlátozottak, illetve alkalmazásukat egy adekvát módszerrel végzett név-osztályozásnak kell megelőznie. Az illír nyelvi anyag kiválasztásának eddigi módszere azért nem

vezetett eredményre, mert ilyen osztályozás nélkül, elhamarkodva állapított meg sajátosan illir töveket és képzőket (pl. a sok visszaélésre alkalmas -st- képzőt). A név-osztályozás módszerét Katičić korábbi tanulmányaiban már sikerrel alkalmazta s most a következőképpen jellemzi: a nevek tövekből és képzőkből állnak; ezek a névelemek (Namelemente). Kiválasztásuk annak alapján lehetséges, hogy változó környezetben fordulhatnak elő (pl. a mai délszláv nyelvben a Bran- és Vlad-tövek, amelyek az -o és -ko képzővel társulhatnak). Azonos tövű nevek alkotnak egy névesaládot (Namen-sippe), azonos képzésű nevek egy képzési csoportot (Bildungsgruppe). A tö és képző társulási szabálya a névforma (Namensformel). Mindezek alkotják a névtárgyakat (Namegegenstände), amelyek térbeli elterjedését kell vizsgálni. Az elterjedésnél meg kell különböztetni az elterjedési magot (Kerngebiet) a szóródási területtől (Streugebiet). A különbségtétel döntő fontosságú, de csak nagyobb számú névtárgy esetében lehetséges. Az elterjedési magok egybeesése mutat egy névadási csoport meglétére, amelynek kimutatása annál biztosabb, minél több névtárgy elterjedési magjából adódik. Egy névadási csoport jelölhet etnikumot, sőt nyelvterületet is, általában azonban elképzelhető, hogy egyazon nyelv területén több névadási csoport is található. A voltaképpeni nyelvi elemzésnek ezekből a csoportokból kell kiindulnia.

E módszerrel Katičić Dalmáciában három névadási csoportot különböztetett el: 1. a délkeleti csoport, amely szerinte egyedül nevezhető teljes joggal illirnek, 2. a közép-dalmáciai, amely erősen kapcsolódik a pannóniai nem-kelta névadáshoz, 3. a liburniai, amely az előbbi kettőtől élesen elkülönül, s a venéttel rokon. A közép-dalmáciai és a pannóniai csoport viszonyát Katičić nem határozza meg véglegesen, eldöntetlenül hagyja, hogy egy csoport két alesoportjáról vagy két rokon csoportról van-e szó. Az egyezések csakugyan igen szembetűnőek, s bizonyítani látszanak Strabon adatát, amely szerint a későbbi Dalmácia északi és keleti felét a pannon törzsek lakták. (Ezt az adatot a vita során D. Rendić-Miočević kétségbevonta, indokai sajnos nem derülnek ki a kivonatból). Katičić röviden felvázolja a pannóniai névadás csoportjait is: 1. noricumum (illetve általában kelta) jellegű csoport a felső Száva-vidéktől a Lajtáig és a Duna-könyöktől délre, 2. a pannon névadás Andautoniától keletre egészen a Száva torkolatáig, egy foltban pedig Győr és a Duna-könyök között, 3. az iggi névesoport, amely liburniai kapcsolatokat mutat erős kelta beütéssel. E csoportosítással maradéktalanul egyetérthetünk.

Marić, aki nemrég néhány értékes tanulmányban vizsgálta Észak-Bosznia vaskorát, s különösen Donja Dolina új feldolgozásával nagyban előrevitte ismereteinket, kutatásait foglalta össze. Hangsúlyozza, hogy legalább is az urnasiros kultúra fellépése óta Észak-Bosznia régészetiileg a Dráva és a Száva közéhez s a Dunántúlhoz tartozik, nem pedig Boszniához. A határvonal nagyjából egybeesik a későbbi Pannónia déli határával s bizonyos fókig a közép-dalmáciai névesoport északi határával. Ezért az urnasiros kultúra hordozóiban a pannonokat látja és csak a későbbi Dalmácia lakóit tartja illireknek. Abból a kétségtelen tényből, hogy írott forrásaink egyetlen Szávától északra élt népet sem neveztek illirnek, Marić arra következtet, hogy a pannonok nem voltak illirek. Cassius Dio ismert leírása alapján (XLIX 36) még külön pannon nyelvet is feltételez, ami ugyan a tacitusi *lingua Pannonica* (Germ. 43) alapján megvizsgálandó kérdés, de Dio helye nem bizonyítja.

Marić kétségtelenül élelemjű és kritikus fejtegetései nem győznek meg egy külön nyelvvel rendelkező pannon nép létéről. Az az éles határvonal, amelyet a közép-dalmáciai és a pannon névadás között húz, nem jogosult, hiszen Katičić is hangsúlyozza e két csoport erős kapcsolatát. Augustus korának eseményei pedig egyértelműen bizonyítják a Száva két partján élt törzsek kapcsolatát politikai szempontból is. E szövetség kiterjedt Dalmácia egész északi felére (Liburniát leszámítva). Ha tehát Marić a pannonokat az urnasiros kultúra hordozóival azonosítja, akkor az urnasiros kultúrát jóval délebbre is ki kellene mutatnia. Azonban a vaskori kultúrák elhatárolódása nem hozható párhuzamba a jóval későbbi római kor forrásai nyújtotta adatokkal. Ha a pannonok illir voltát tagadnánk, akkor ugyanilyen joggal tagadnunk kellene Dalmácia tartomány északi és keleti felének lakóinál is, ahogyan Katičić bizonyos fókig tagadja is. Ezzel elérkeztünk az alapkérdéshez, amelynek megválaszolását — mint a vitázók is hangsúlyozták — nagymértékben az befolyásolja, hogy milyen tartalommal telítjük az „illir” szót. Ma már világos, hogy illirnek eredetileg csak Dalmácia déli törzseit (sőt törzsét) nevezték, s az „illir” név csak a rómaiak kezén terjedt ki egyre nagyobb területre. *Mint népnév* csak azokat illette meg, akiket később Plinius *Illyrii proprie dictine* nevez. Sem a pannonokat, sem a dalmatákat nem tartották az ókorban illireknek, mert „illir”-en egy meghatározott törzset vagy törzscsoportot értettek, nyelvi tartalom nélkül. E szempontból az „illir” elnevezés egyenértékű a „pannon”, „dalmata” stb. elnevezésekkel. Az „illir” név jelentésbővülésének folyamata nem egyedülálló, voltaképpen ilyen utat tett meg a „thrák”, „germán”, „gall” és sok más összefoglaló név is. A *proprie dicti* arra mutat, hogy e jelentésbővülésnek a rómaiak tudatában voltak, ami különben kiderül Appianus Illyrikájának több félreérthetetlen megjegyzéséből is. Nem lehet tehát kérdéses, hogy miért nem nevezték a pannonokat sem illireknek.

Egészen más kérdés a nyelv. A vitában többen hangsúlyozták, hogy a népnévtől („Illyrier”) szigorúan el kell választanunk a nyelvet („illyrisch”) elnevezését. Az „illir nyelv” jórészt modern konstrukció, amiből azonban korántsem következik, hogy téves lenne. A Katičić-féle névesoportokból arra lehet következtetni, hogy Dalmácia nagyrésze és Pannóniának nem-kelta névadása szorosan összetartozik, s az ott előforduló nevek egy részének szóródási területe kiterjedt az *Illyrii proprie dicti*, a dardánok, és más népek területére is. A magam részéről ezért a szóródási területek fontosságát is hangsúlyoznám. Bár világos, hogy a meglehetősen homogén kelta névadással ellentétben az illir tagoltabb, azért annál mégis több szál fűzi össze csoportjait, hogy teljesen elszigetelhetnének őket egymástól. Nem látom ezért akadályt annak, hogy a pannonokat, dalmatákat, a tulajdonképpeni illireket, a dardánokat stb. egy nyelvet, vagy legalább is egy nyelv dialektusait beszélő népeknek tartjuk; viszonyukra analógia lehet a dákok, geták és a tulajdonképpeni thrákok nyelvi viszonya a thrák nyelvvel belül. Hogy ezt a nyelvet illirnek nevezzük-e, végső soron mellékes kérdés, történetileg azonban indokolt, hogy a bevett megjelölés mellett maradjunk. Rendić-Miočević hangsúlyozta, hogy a pannonok és dalmaták „egy tágabb illir közösség” tagjainak tekintendők, s a vitát összefoglaló A. Benac már egy nyelv dialektusairól beszélt. Erre az eredményként könyvelhető alapra emlékeztetve további gyümölcsöző eszmecsereket fognak épülni.

Mócsy András

KONZERVÁLÓ- ÉS TISZTÍTÓSZEREK HATÁSA ÁSATÁSBÓL ELŐKERÜLT CSONTOK KÉMIAI ÖSSZETÉTELÉRE

A régészet — kérdéseinek megoldását keresve — egyre fokozottabb mértékben fordul az antropológiához. Jól tudjuk, hogy a történeti korok emberének megismeréséhez, etnikumuk demográfiai rekonstruálásához teljes temető feldolgozása szükséges. Ritka eset

azonban, hogy egy temető teljes csontanyaga épségben megmaradjon. A későbbi bolygatások, a kedvezőtlen talajviszonyok és egyéb zavaró okok, valamint a csesemősirok stb. egyre indokoltabbá teszik az embertani kutatásoknak olyan alapokra helyezését, amelyek a